

ULUSLARARASI ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA İSLÂMÎ İLİMLER SEMPOZYUMU BİLDİRLERİ KİTABI

Editörler

Murat ŞİMŞEK & Aitmammat KARIEV & Yakup KOÇYİĞİT

Karabük-2021

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 63

E-ISBN: 978-605-9554-59-6

Eylül 2021

Editörler

Prof. Dr. Murat Şimşek
Dr. Öğretim Üyesi Aaitmamat Kariev
Dr. Öğretim Üyesi Yakup Koçyiğit

Karabük Üniversitesi Yayın Onayı

Prof. Dr. Refik Polat (Rektör)

Karabük Üniversitesi Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Ufuk Karadavut

İslami İlimler Fakültesi Yayın Onayı

Prof. Dr. Murat Şimşek (Dekan)

İslami İlimler Fakültesi Yayın Komisyonu

Doç. Dr. Tuğrul Tezcan
Doç. Dr. Abdülcebbar Kavak
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Gözel
Fakülte 09.09.2021 tarih ve 59048 sayılı Komisyon Kararı

Mizanpaj

Arş. Gör. Yusuf Deveci

Kapak Tasarım

Öğr. Gör. Abdürrahim Topal

Yayın takip

Arş. Gör. Şevket Enes Samancıoğlu

Her hakkı saklıdır. Yayıncının izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

Eserde yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İrtibat | Contact

Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi - Karabuk University, Faculty of Islamic Studies

www.karabuk.edu.tr - <https://unika.edu.tr/>

İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN TANRI TASAVVURU BAKIMINDAN HİRİSTİYANLIĞA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ*

Recep ÖNAL*

Özet

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre Hıristiyanlık temelde vahiy kaynaklı olup tektanrıcılığa dayalı iken, çeşitli nedenlerden ötürü tevhid çizgisinden uzaklaştırılarak tahrif ve tebdile uğramış bir dindir. Bunun en önemli göstergesi de Hıristiyanlar arasında “teslis” dogmasının yaygın bir şekilde benimsenmesidir. Hıristiyanlığa derç edilen bu inanca göre, Tanrı üç unsurdan oluşmuştur. Bu “üçlü birlik öğretisi”, Hıristiyan inancının temelini oluşturmaktadır. Bu tanrı tasavvuru Kur'an'da da tevhid inancından bir sapma olarak değerlendirilip eleştirilmiştir (Nisâ 4/171-172; Mâide 5/73, 116). Mâtürîdî'nin Hıristiyanlık eleştirisinin temelinde de Kur'an'ın bu yaklaşımı yer almaktadır. Mâtürîdî, konuyu Hıristiyanların Allah'a çocuk isnad etmeleri, İsa'ya rablik nisbet etmeleri, İsa'nın mucizelerini ilahlığına delil saymaları şeklinde ön plana çıkan inançlarını tevhid inancına aykırı görüp, bu inançtan bir sapma olarak değerlendirip eleştirmiştir.

Bu tebliğde Mâtürîdî'nin ulûhiyet bağlamında Hıristiyanlara yönelttiği temel eleştirileri tespit edilmeye ve sistematik olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: İslamiyet, Hıristiyanlık, Tevhid, Teslis, İsa Mesih, Mâtürîdî.

The Critique Of Imam Mâtürîdî On Christianity, in the Context of the God

Abstract

Mâtürîdî (d. 333/944) according to Christianity, while it is mainly caused by revelation and based on monotheism, it is a religion that has been falsified and disguised by being removed from the line of monotheism for various reasons. The most important indicator of this is the widespread adoption of the trinity doctrine among Christians. According to this belief, which is derived from Christianity, God is composed of three elements. This doctrine of tripartite unity forms the basis of the Christian faith. This concept of God, which Mâtürîdî noted, was also considered and criticized in the Qur'an as a deviation from the belief in monotheism. Mâtürîdî's Critique of Christianity is based on this approach of the Qur'an. In this communicate, Mâtürîdî's main Critique of Christians in the context of ulûhiyyah will be identified and systematically evaluated.

Keywords: Islam, Christianity, Tawhîd, Trinity, Jesus Christ, Mâtürîdî.

Giriş

Kur'an'da Hıristiyanlık semavî dinlerden biri olarak kabul edilmiş, Hıristiyanlar da Ehl-i Kitap statüsü içinde değerlendirilmiştir. Ehl-i Kitap'ın en temel özelliği ise ilahî vahiy kaynaklı bir kitaba sahip bulunmalarıdır. Buna göre onların öncelikle özü tevhide dayalı bir tanrı inancını benimsemiş olması gerekmektedir. Çünkü ilahî dinlerin temel özelliği tek tanrı inancına (tevhid) sahip olmalarıdır.¹ Günümüzde Hıristiyanlığın iman esasları denilince akla ilk gelen “Teslis” inancıdır. Hıristiyanlığa sonradan giren bu inanca göre, Tanrı üç unsurdan

* Bu tebliğ, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler” adlı çalışmamızdan istifade edilerek hazırlanmıştır.

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, onal1975@gmail.com

1 Mustafa Sınanoğlu, “Kelamcıların Ehl-i Kitaba Yaklaşımları”, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap Sempozyumu*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 335-336.

oluşmuştur ki bunlar Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tur. Bu üçlü birlik öğretisi, Hıristiyan inancının temelini oluşturmaktadır.² İslam'da ise Allah'ın birliği, tevhid olarak tanımlanmış ve bu inanç İslam'ın temeli olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Kur'an'da Hıristiyanlığın teslis akidesi, tevhidden bir sapma olarak değerlendirilip eleştirilmiştir. Hatta bu akidenin açıkça küfür olduğu, küfre düşenlerin ise cennete giremeyeceği açıkça belirtilmiştir.³ Hiç şüphesiz Kur'an'ın bu yaklaşımı, Müslüman âlimlerin Hıristiyan inançlarına olan bakış açılarının temelini oluşturmuştur. Öyle ki birçok İslam bilginleri Hıristiyanlıktaki teslis inancına işaret etmişler, eleştirilerini daha çok bu yönde yapmışlardır.

İmam Mâtürîdî de eserlerinde Hıristiyanlıktaki teslis anlayışına işaret etmekte, onu tevhid inancından bir sapma olarak değerlendirmektedir. Ona göre Hıristiyanlar varlık açısından tek Allah'ı benimsemekte, fakat asıl açısından üçlü görüşü (teslisi) savunmaktadırlar. Bu yüzden Hıristiyan Tanrı anlayışı, tekli değil üçlü monoteist bir yapıya sahiptir.⁴ Ayrıca Mâtürîdî, Hıristiyanların İsa'nın ilah ve Tanrı'nın oğlu olduğuna inandıkları için de Allah'tan başkasına ilahlık ve rabliği nispet ettiklerine ve bu suretle dinde konulan sınırları ihlal edip, tevhid inancından uzaklaştıklarına dikkat çekmektedir.⁵

Mâtürîdî'nin Hıristiyanların ulûhiyet anlayışlarına yönelik getirdiği eleştirilerine bakıldığında, onun eleştirilerinin Teslis inancı, Allah'a çocuk isnad edilmesi, Hz. İsa'nın ve din adamlarının rab edinilmesi gibi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Fakat konunun sınırlandırılması bakımından bu tebliğde Mâtürîdî'nin eleştirileri Hıristiyanların İsa'nın rabliği ve Tanrı'nın oğlu oluşu ve mucizelerinin ilahlığına delaletine dair inançlarıyla sınırlı tutulacaktır.

1. Mâtürîdî'nin Teslis Doktrini Bağlamında Hıristiyanların Tanrı Anlayışlarına Genel Yaklaşımı

Mâtürîdî'ye göre tevhid inancı, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilen bütün peygamberlerin tebliğ ettiği temel bir ilkedir.⁶ Çünkü tarihin çeşitli dönemlerinde insanlar, tevhidden ayrılıp, bu inancı bozduklarında Allah, insanlığın yeniden tevhide dönmesi için peygamber göndermeye devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Muhammed'in gönderiliş sebeplerinden birinin de, tevhid inancından sapma olarak değerlendirilen teslis akidesinin ortaya çıkması olduğu söylenebilir. Çünkü peygamberlerin en önemli fonksiyonu insanları Allah'ı birlemeye, ortağı ve çocuğu olmadığına ve ibadetleri sadece O'na has kılmaya davet etmeleridir. Onlardan hiçbiri, insanları "Allah, üçün üçüncüsüdür"⁷ şeklinde bir inanca davet etmemişlerdir.⁸

Mâtürîdî'nin özellikle teslis hakkında getirmiş olduğu sistematik eleştirilerini *Kitâb-ı Tevhîd*'de Hıristiyanlar için açtığı özel bölümde görmekteyiz. Burada konu ele alınırken eleştiriler daha ziyade Hıristiyanların teslisin ikinci unsuru olarak kabul ettikleri İsa'nın tabiatı hakkındaki inançlarına karşı yöneltilmektedir.⁹ Bununla birlikte Mâtürîdî, *Te'vilât*'ında da konuyla ilgili ayetleri yorumlarken de teslis akidesini tenkit etmektedir.

2 Wayne Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı: Hıristiyan İnancının Temel Öğretileri*, çev. Levent Kınran (İstanbul: Yeni Yaşam Yay., 2005), 109; Carlos Madrigal, *Üç Tanrı mı, Tek Tanrı mı: Tevhidde Teslis* (İstanbul: Bütün Dünya Kitaplığı Yay., 2002), 45-46.

3 Bk. Nisâ 4/171-172; Mâide 5/73, 116.

4 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yay., 2009), 151.

5 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, nşr. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2004-2010), 4/117-120, 283-284; 6/329, 340, 344-345.

6 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/106; 12/175.

7 Nisâ 4/171.

8 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/120.

9 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 266 vd.

Mâtürîdî, teslis hakkında Hıristiyanların farklı mezheplere ayrıldıklarını belirtmektedir, ancak herhangi bir mezhep, kaynak ya da şahıs ismi zikretmemektedir.¹⁰ Daha ziyade söz konusu mezheplerin konuyla ilgili görüşlerine yer vermektedir.¹¹ Bu bağlamda özellikle İznik Konsülü'nde karara bağlanan Hıristiyan Kredosu'nu gündeme getirerek, Hıristiyanların baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesinden oluşan teslise inanmaları ve Allah'a oğul isnad etmeleri ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini de inkâr etmeleri sebebiyle tevhid inancından saptıklarını ve küfre düştüklerini, bu yüzden ahirette kurtuluşa eremeyeceklerini söylemektedir. O, bu kanaate Allah'ın peygamberleri ve kitapları arasında ayırım yapılamayacağı ilkesinden hareketle varmaktadır. Çünkü mümin olmanın temel şartı bütün peygamberlere ve kitaplarına inanmaktır. Peygamberlerden birini veya kitaplardan birini ya da o kitaplardan birinin bir harfini inkâr edenler Allah'ı inkâr etmiş olurlar.¹² Bununla birlikte her bir peygamber, bütün yaratılmışları Allah'a, O'nun bütün peygamberlerine ve kitaplarına iman etmeye davet eder. Dolayısıyla onlardan birinin inkâr edilmesi, Allah'ı ve gönderdiği bütün peygamberleri inkâr edilmesi anlamına gelir.¹³ Mâtürîdî, Bakara 2/136'ya¹⁴ istinaden Allah'ın müminleri peygamber ve kitaplar arasında ayırım yapmadan peygamberlerin ve kitapların hepsine iman etmeye davet ettiğini ve onlara bunu emrettiğini belirtir. Çünkü bu ayet Allah'a imanın nasıl olması gerektiğini gösteren bir ifadedir.¹⁵

Diğer taraftan Mâtürîdî'ye göre Hıristiyanlardan her kim: “Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir.” derse, Mâide 5/72'de de belirtildiği üzere kâfir olmuştur. Çünkü böyle bir ifade Hz. İsa'yı inkâr etmektir. Onu inkâr eden ise küfre düşer. Kaldı ki Hz. İsa, onları (Hıristiyanları) kendisinin Allah'ın oğlu şeklindeki sözlerini: “Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbiniz, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin”,¹⁶ “Şüphesiz Allah, benim de Rabbiniz, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse ona ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur.”¹⁷ ve “Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı.”¹⁸ diyerek yalanlamıştır. Dolayısıyla İsa, bu söyledikleri ile kendisinin hem ilah hem de Allah'ın oğlu olmadığını, aksine O'nun kulu olduğunu açıkça belirtmiştir.¹⁹ Bununla birlikte Mâtürîdî, Hıristiyanların Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olmadığını bilmelerine rağmen sırf akılsızlıklarından dolayı böyle bir iddiada bulduklarına dikkat çeker. Zira ona göre, Hıristiyanlar, onun Meryem'in oğlu olduğunu biliyorlardı ve hatta onun için “Meryem'in oğlu İsa” diyorlardı. Buna rağmen “İsa, Allah ve Allah'ın oğludur” demişlerdir.²⁰ Ayrıca Hıristiyanlar, yerleri, gökleri ve kendilerini yaratanın Allah olduğunu, O'ndan başka bir ilahın olmadığını da bilmekteydiler. Fakat bu konuda inatlaşıp kibirlendiler. Sonuçta bu

10 Ancak, Mâtürîdî'nin söz konusu eleştirilerinin genel olarak Hıristiyanlığın o dönemde Ortadoğu'da mevcut Melkâniyye, Ya'kubiyye ve Nestûriyye adlı Hıristiyan mezheplerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü onun eleştirilerinde görülen temel hususlar ve değerlendirmeler daha çok bu mezheplerin tevhid anlayışını yansıtan değerlendirmeler ve anlayışlarla benzerlik arz etmektedir. Bk. Musa Koçar, “Mâtürîdî'nin Hıristiyanların Tanrı Anlayışına Yöneltiği Eleştiriler”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2007): 25.

11 Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/118-119; 9/136-137; 13/263; a.mlf., *Kitâb-ı Tevhîd*, 266.

12 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/332; Ayrıca bk. a.mlf., *Te'vilât*, 1/252-253; 4/71; 6/329.

13 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/95; 4/71.

14 Ayetin meali şöyledir: “Deyin ki: “Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshâk, Ya'kûb ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz.”

15 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/252-253.

16 Mâide 5/72.

17 Âl-i İmrân 3/51.

18 Meryem 19/30.

19 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/279.

20 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/279-280.

gerçekleri bilmelerine rağmen “Allah için üçüncüsüdür”²¹ dediler ve bu sözleriyle kâfir oldular. Mâtürîdî’ye göre şayet Hıristiyanlar bu iddialarından vazgeçmezler ise elem verici bir azaba uğrayacaklardır.²² Bu noktada Mâtürîdî, onlara kurtuluş yolu olarak tevbe etmelerini göstermekte ve şirki çağrıştıran bu iddialarından vazgeçmelerini tavsiye etmektedir.²³ Dolayısıyla Mâtürîdî, tevhid inancına sahip olmayan, teslis gibi şirk içerikli inancı benimseyen, Allah’a oğul isnadında bulunan ve Hz. Muhammed’e iman etmeyerek peygamberler arasında ayırım yapan kişiler için kurtuluş imkânı tanımamaktadır.²⁴

Mâtürîdî, Hıristiyan teolojisinde problemleri gördüğü teslis akidesini *Kitâb-ı Tevhîd*’de etraflı bir şekilde ele almakta ve bu hususta Hıristiyan ilahiyatının çıkmazlarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Özellikle Hz. İsa’nın tabiatı konusuna ayırdığı özel bölümde, ilk iki Hıristiyan konsilinde kabul gören, “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh” şeklindeki üçlü ilahlık anlayışını tartışmaya açar ve bu meseleyi İsa’nın Rab ve Tanrı’nın oğlu kabul edilmesi olmak üzere iki ayrı kategoride inceler.²⁵ Nitekim o, bununla ilgili şu açıklamayı yapar: “İsa meselesinde bize göre aslolan, fikir ayrılıklarının iki noktada toplanmış olmasıdır. Birincisi ona rubûbiyetin nisbet edilmesidir...²⁶ İkincisi de İsa’nın Allah’ın oğlu olması ihtimalidir.”²⁷ Çünkü Hıristiyanlar, Kur’an’da belirtildiği üzere²⁸ İsa’nın gerçek manada hem rab hem de Allah’ın oğlu olduğuna inanmaktadırlar.²⁹ Bu yüzden Mâtürîdî, eleştirilerinin çoğunluğunu “Rablik” ve “oğulluk” meselesiyle ilgili yöneltmektedir.

Mâtürîdî’ye göre, Hıristiyanlar İsa’nın Rabliği ve oğulluğu hakkında farklı gruplara ayrılmışlardır. İlk grup, İsa için iki ruh kabul etmiştir. Bunlardan biri yaratılmış olup insanların ruhuna benzeyen nâsûtî ruhtur. Diğeri ise yaratılmamış (kadîm) olup bedende bulunan ve Allah’tan bir cüz olan lâhûtî ruhtur. Ayrıca onlar, Tanrı’nın “Baba, Oğul ve Ruhu’l-Kudüs”ten oluştuğunu benimsemişlerdir.³⁰ Dolayısıyla bu gruba göre İsa, biri ilahî

21 Bk. Mâide 5/73.

22 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 4/280.

23 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 4/280.

24 Detaylı bilgi için bk. Recep Önal, “Mâtürîdî’ye Göre Dinlerarası Diyalog: Ehl-i Kitabın Kurtuluşu”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2013): 139-180.

25 Mâtürîdî, ‘Rablik’ ve ‘oğulluk’ konularını bu şekilde birbirinden ayırması oldukça dikkat çekici bir husustur. Çünkü o böyle bir ayırma giderek hakiki manada Rablik iddiası ile dildeki mecazî oğulluk kullanımı arasındaki farklılığa işaret ederek önemli bir hususa dikkat çekmiştir. Bu ayırım tarihî bir vakıa olarak İsa’nın takipçileri arasında ona Rablik özelliği atfetmeksizin mecazî anlamda oğul olduğunu kabul edenlerin olduğu gerçeğiyle de örtüşmektedir. Nitekim bu noktada akla ilk gelen isim monoteist görüşleriyle bilinen İskenderiyeli Hıristiyan din adamı Arius (ö. 336)’tur. O, teslis ilkesini kabul etmekle birlikte teslisi oluşturan unsurlardan sadece Baba’nın gerçek manada Tanrı olduğunu, Oğul olarak nitelenen İsa’nın ise Tanrı olmayıp bilakis yaratılmış olduğu ve Tanrı tarafından elçi ve aracı olarak seçildiğini, dolayısıyla İsa’nın ancak mecazen oğul ve ilah kabul edilmesi gerektiğini iddia etmiştir (Salime Leyla Gürkan, “Dogmaya Karşı Akıl: Mâtürîdî’nin Teslis İnancını Tenkidi”, *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2009), 70).

26 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 270.

27 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 271.

28 Mâtürîdî’nin delil gösterdiği ayetin meali şöyledir: “İsa Mesih Allah’ın oğludur’ dediler. Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler.” (Tevbe 9/30-31).

29 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 6/346-347.

30 Mâtürîdî *Te’vilât*’ında bu ilk grup hakkında, onların İsa’yı için üçüncüsü olarak kabul ettiklerini, bu üç ilahın da, Rab (Baba), Mesih (Oğul) ve İsa’nın Annesi (Meryem) olduğunu belirtir. (Mâtürîdî, *Te’vilât*, 4/118; 13/263). Burada dikkatimizi çeken husus şudur: Her ne kadar Mâtürîdî’nin verdiği bilgiler çelişkili gibi görünse de günümüzde yapılan dinler tarihi araştırmaları onun bu görüşlerini destekler niteliktedir. Şöyle ki; Günümüzde teslisin unsurları denilince akla Baba, Oğul ve Ruhu’l-Kudüs akla gelir. Bununla birlikte Hıristiyan mezhepleri arasında teslisin üçüncü unsuru olarak Ruhu’l-Kudüs yerine Meryem’i kabul edenlerin de olduğunu çağdaş araştırmalar ortaya koymuştur. Dolayısıyla Mâtürîdî, burada teslisin üçüncü unsuru olarak hem Meryem’i hem de Ruhu’l-Kudüs’ü benimseyen iki farklı Hıristiyan mezhebinin olduğuna işaret etmiştir ki günümüzdeki verilerle kıyaslandığında bu tespitinde oldukça isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuya ileri de tekrar temas edilecektir.

ve kadîm diğeri de beşerî ve hâdis olmak üzere iki ruha/tabiiata sahiptir. İkinci grup, cüzün değil, Mesih'teki ruhun Allah olduğunu iddia etmiştir.³¹ Buna göre İsâ'nın ruhu bütün olarak ilahtır ve bir bedene girmiştir. Yani Mesih'te tek bir ilahî tabiatın varlığı söz konusudur. Üçüncü grup ise Allah'tan bir cüzün Mesih'e ulaştığını, diğer bir cüzün de Mesih'ten ayrıldığını ileri sürmüşlerdir.³²

Mâtürîdî'nin bu tasnifinde dikkat çeken husus, Hıristiyanlığın ilk asırlarından itibaren ortaya çıkan ve teolojik manada en önemli Hıristiyan gruplaşmasına karşılık gelen Diyofizit-Monofizit yani İsâ ile bağlantılı çift ve tek tabiatlılık şeklinde tasnif yapılmasıdır.³³ Mâtürîdî, Hıristiyanların İsâ Mesih'in tabiatı hakkında farklı mezheplere ayrıldıklarını belirtmiş ama herhangi bir isim veya şahıs ismi zikretmemiştir. Ancak onun vermiş olduğu bu bilgiler ve yaşadığı bölgenin inanç coğrafyası göz önüne alındığında³⁴ genel olarak Hıristiyanlığın Doğudaki temsilcileri³⁵ olarak kabul edilen Melkânîyye,³⁶ Nestûriyye³⁷ ve Ya'kubiyye³⁸ adlı Hıristiyan mezheplerinden söz ettiği anlaşılmaktadır.

31 Yani Hz. İsâ bir şeyin başka bir şeyin içinde olması gibi bedededir.

32 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 266.

33 Gürkan, "Dogmaya Karşı Akıl: Mâtürîdî'nin Teslis İnancını Tenkidi", 68.

34 Bilindiği gibi Mâtürîdî'nin doğup büyüdüğü Mâverâünnehir bölgesinin üzerinden geçen ticaret yolu vasıtasıyla dini inançlarını bu bölgelerde yaymaya çalışan dini gruplardan biri de Hıristiyanlar olmuştur. Ancak bölgede Hıristiyanlık daha çok Doğu kilisesi mensupları tarafından temsil edilmekte idi. Bu çerçevede Ortodoksluk (Bizans kilisesi) birinci sırayı almaktadır. Bununla birlikte Orta Asya söz konusu olduğunda Bizans kilisesinden ziyade Nestûrîlik ön plana çıkmıştır.

35 Hıristiyanlık temelde doğu ve batı kiliselerine ayrılmakla birlikte en meşhurları doğuda (İslam dünyasında) olup üç mezhep tarafından temsil edilmiştir. Bunlardan biri Yakubiler (Süryani Ortodoks veya Batı Süryani Kilisesi olarak da bilinir) olup, Mısır ve Habeşistan'da yayılmıştır. İkincisi Melkânîyye (Roma İmparatorluğunun resmî mezhebi, daha sonra Katolik ve Ortodoks diye iki ayrılacaktır) olup Batı Afrika'da, Sicilya, Endülüs ve Şam'da yayılmıştır. Üçüncüsü Nestûrîlik (Doğu kilisesi veya Doğu Süryânî kilisesi olarak da adlandırılır) olup, Musul'da, Irak ve Orta Asya'da yayılmıştır. İslâmî kaynaklarda da genel olarak bu üç Hıristiyan mezhebinden söz edilmektedir. Nitekim Hıristiyanlara karşı yazılmış ilk reddiyeler incelendiğinde bu üç mezhep muhatap alınmış ve onlara eleştiri getirilmiştir (Bk. Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslam*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitapevi, ts.), 202-203; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: MÜİFAV Yay., 1995), 1/545-546; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları* (Ankara: TDV Yay., 1998), 35-184; Mustafa Sinanoğlu, *İslâm Kaynaklarında Hıristiyanlık: Kelâm Açısından Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yay., 2001), 75-137).

36 Melkânîyye mezhebi, Diyofizit inanca sahiptir ve İsâ'nın iki tabiiata sahip olduğu görüşünü benimsemiştir. Yani onlara göre İsâ'nın biri ilahî diğer insanî olmak üzere iki tabiatı vardır. Tabiatlardan her biri kendi özel varlığını korur, birbirine karışmaz. (Bk. Ali Sami en-Neşşâr, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yay., 1999), 1/127-128; Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık* (Ankara: TDVY, 2005), 60).

37 Bazı Hıristiyan gurupların İsâ'nın iki tabiatlı olduğunu iddia ettiklerini aktarır ki bunların da Nestûrîler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Nestûrîler, ilahî ve beşerî tabiatlardan her ikisinin de İsâ'da tam olarak mevcut olduğunu savunarak onun iki tabiatlı, iki uknumlu bir varlık olduğunu savunmuşlardır. Diyofizit olarak bilinen Nestûrîler de Mâtürîdî'nin görüşlerini aktardığı birinci gruba dâhil edilebilir. (Nestûrîler'in görüşleri için bk. Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı*, 257-258; Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/315-317; Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, 102-103).

38 Yâkübîler monofizit bir anlayışa sahiptir. Onlara göre, kadim ilah cevheriyle insan cevheri birleşerek tek cevher, tek uknum veya tek bir tabiat haline gelmiştir. İsâ'nın insanî tabiatının ilahî tabiatının içinde kaybolduğunu ve İsâ'da tek bir ilahî tabiatın var olduğunu kabul ederler ki bu da ikinci gruba karşılık gelmektedir. Yâkübîler hakkında geniş bilgi için bk. Neşşâr, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu* 1/131-132; Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı*, 258; Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, 104-105).

2. Hz. İsa'nın Rab ve İlah Kabul Edilmesine Yönelik Tenkitleri

Mâtürîdî'ye göre İsa, Hıristiyanlar tarafından beşer konumundan çıkartılarak ilah konumuna yükseltilmiş, onun Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu kabul edilmemiştir. Bu nedenle onlar, İsa'nın hayatının başlangıcı ve sonuyla (yaratılışı ve öz yapısı) ilgili iddialarında dengesiz bir tutum sergilemişlerdir.³⁹ Bu anlamda İsa adına yalan uydurmuşlar, onun dinini ve mesajını değiştirmişler; beşer olan İsa'yı hem Allah'ın oğlu olarak kabul etmişler⁴⁰ hem de gerçek anlamda ilah ve rab edinerek⁴¹ ona ibadet etmişlerdir.⁴²

Mâtürîdî'ye göre İsa'nın dünyaya gelişini ve varlığını bir mucize olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü o babasız olarak yaratılmıştır. Bu bağlamda Hz. İsa'nın mucizevî yaratılışına dikkat çeken Mâtürîdî, Allah'ın, İsa'yı babasız olarak dünyaya gelişini, beşikte insanlarla konuşmasını ve kendisinde olan diğer fevkaladelikleriyle insanlara bir mucize kıldığını söyler.⁴³ Hıristiyanların, babasız yaratılmasından ötürü İsa'ya oğul ve rablik nispet etmelerine karşılık, onun beşer olduğunu ısrarla vurgular, bu anlamda Hz. Âdem'in yaratışı ile İsa'nın yaratılışı arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Çünkü İsa da tıpkı Âdem gibi Allah'ın "ol!" emriyle babasız yaratılmıştır.⁴⁴ Hıristiyanlar, İsa'nın babasız dünyaya gelmesini kavrayamadıkları için ona rablik nisbet ederek küfre düşmüşlerdir.⁴⁵

Mâtürîdî, Hıristiyanların bu iddialarına Âl-i İmrân 3/59'u delil getirerek çeşitli açılardan itiraz eder. Bu bağlamda ayette geçen: "*İsa'nın Allah katında durumu Âdem gibidir.*" ifadesi üzerinde durarak iki noktaya dikkatimizi çeker. İlki şudur: Allah, Âdem'in suretini çamurdan şekillendirmiş, sonra da onda ruhu yaratmıştır. Bu nedenle suretinin varlığından hareketle Âdem'in kendi kendine can kazandığını söylemek mümkün değildir. Mâtürîdî, bu tespiti yaptıktan sonra Hıristiyanların İsa'nın çamurdan kuş yarattığı, bu nedenle onun rab olduğu iddiasına cevap olarak şu soruyu sorar: "(Bu gerçek karşısında) Allah'ın herhangi bir müdahalesi olmaksızın onun çamurdan bir kuş yapıp, ona can verdiğini nasıl söyleyebiliyorsunuz?" Diğer taraftan Hıristiyanların, İsa'nın Allah'ın oğlu olma gerekçesini babasız olarak doğmuş olmasına dayandırmaları da geçersizdir. Çünkü bu gerekçeye göre Hz. Âdem'in de Allah'ın oğlu olması gerekir. Bu noktada Mâtürîdî, onlara cevap mahiyetinde şu soruyu yöneltir: "Hz. Âdem de annesiz ve babasız yaratıldığı halde, 'O, rab ya da ilahdır' demiyorsunuz da Hz. İsa hakkında nasıl olur da 'İsa babasız yaratıldığı için ilahdır' diyorsunuz. Ayrıca babasız yaratılmak Hz. Âdem'in rabliğini gerektirmiyor ise, nasıl oluyor da Hz. İsa'nın rabliğini ve ilahlığını gerektiriyor?"⁴⁶ Buradan hareketle diyebiliriz ki Mâtürîdî'ye göre, Hz. Âdem annesiz ve babasız yaratıldığı halde, Hıristiyanların onu değil de sadece babasız dünyaya gelen Hz. İsa'yı ilahlaştırmaları kendi iç mantığında bir çelişkidir. Çünkü babasız yaratılmış olmak rab ve ilah olmayı gerektirmiş olsaydı hem anasız hem de babasız yaratılan Hz. Âdem'in, Hz. İsa'dan daha öncelikli olmasını gerektirdi. Dolayısıyla Hz. İsa'nın babasız yaratılması ona kesinlikle ilahlık atfedilmesini gerektirmez. Buna ilaveten "*O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen olur.*"⁴⁷ ayetinin "Allah evlat edindi" diyenlere karşı bir delil olduğunu ifade eden Mâtürîdî, yerleri ve gökleri örneksiz ve sebepsiz yaratmaya kadir olanın İsa'yı da babasız yaratabileceğine dikkat çekerek karşı tarafın

39 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 270-271.

40 Tevbe 9/30.

41 Tevbe 9/31.

42 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/346-347.

43 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/307-308; 9/128.

44 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/3119-320.

45 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/320.

46 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/320.

47 Bakara 2/117.

iddialarına karşılık şu soruyu yöneltir: “Size göre harflerin en azıyla (“ol” kelimesiyle) sizin gözünüzde zor ve büyük olan bir şeyi yaratmaya kudreti olanın İsâ’yı dünyaya babasız getirmeye gücü nasıl yetmesin?”⁴⁸

Mâtürîdî, İsâ’nın yaratılmış olduğunu ispatlamak için ayrıca Mâide 5/75’i⁴⁹ delil göstererek onun yemesi ve içmesi gibi sadece yaratılmışlara has olan özellikleri üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda İsâ’nın diğer insanlar gibi yemek yeme ihtiyacı duyduğu, yemediği takdirde takatsiz düşeceği; ayrıca yenilen yemeğin kendisinde yemekten dolayı meydana gelen sıkıntıdan kurtulup onu defetmesine ve yerlerin en kötü ve en kirli yerinde kalmasına (def-i hacette bulunmaya) mecbur bırakması gibi hususların altını çizerek İsâ’nın beşerî özelliklerine dikkat çekmektedir. Buradan hareketle o, bu tür beşerî özelliklere sahip bir kişinin rab ve ilah olamayacağını belirtir. Yine mezkûr ayete (Mâide 5/75) dayanarak İsâ’nın Meryem’in oğlu olduğu, oğul olanın ise ilah olamayacağı tespitinde bulunan Mâtürîdî, İsâ’nın bir peygamber olduğunu, ondan önce de kendisi gibi ayetler ve delillerle (mucizelerle) birçok peygamberin geldiğini fakat onlardan hiç birinin ilahlık ve rablik iddiasında bulunmadığının altını çizer. Mâtürîdî’ye göre Hıristiyanlara karşı Kur’an’da bu ayet kadar, onların iddialarını geçersiz bırakan başka bir ayet ve daha açık bir delil bulunmamaktadır.⁵⁰

Mâtürîdî’nin konuyla bağlantılı olarak dikkat çektiği bir diğer husus da Hz. İsâ’nın bizzat kendisinin Hıristiyanların iddialarının aksine kendisinin Allah tarafından yaratılan bir beşer ve O’nun kulu olduğunu söylemesidir. Ona göre inkârcılar (Hıristiyanlar) peygamberi (İsâ’yı) inkâr ederken ona çeşitli nitelermelerde bulunmuşlardır. Şöyle ki; bunlardan bir kısmı, peygamberin beşer olduğunu gördüğü halde onu ilah edinmiş; bir kısmı “İsâ, Allah’ın oğludur” demiş; bir kısmı da onun melek olduğunu söylemiştir. Halbuki İsâ, kendisinin Allah’ın kulu olduğunu biliyordu ve bu nedenle “*Ben Allah’ın kuluyum.*”⁵¹ diyerek Meryem’in oğlu ve Allah’ın kulu olduğunu söylemiştir. Ayrıca o, kendisine ilahlık ve rablik nispet edilmemesi için bu sözü söylemiştir.⁵² Bunun yanında Mâtürîdî, İsâ’nın kavmine: “*Şüphesiz Allah, benim de Rabbinizdir. Öyleyse O’na kulluk edin, işte bu doğru bir yoldur.*”⁵³ demesini delil göstererek Kur’an’da Hıristiyanların iddia ettiklerinin aksine İsâ’nın Allah’ın kulu olup ilah ya da ilahın oğlu olmadığını açıkça belirtildiğini söyler.⁵⁴

Mâtürîdî’nin Hıristiyanların İsâ ile ilgili görüşlerine eleştiri yöneltirken temas ettiği bir diğer önemli husus da İsâ hakkında Kur’an’da yer alan “Allah’ın kelimesi” ve Allah’tan bir ruh” gibi bir takım ifadelerle dikkat çekilmiş olmasıdır. Bunun temel sebeplerinden biri Kur’an’da, “Mesih”, “kul”, “nebi”, “resul” gibi terimlerle birlikte “Allah’ın kelimesi”, “Allah’tan bir ruh” diye de söz edilmesidir.⁵⁵ Mâtürîdî de Kur’an’ın bu yaklaşımını devam ettirmekte, söz konusu ifadeleri İsâ ile ilgili ileri sürülen iddiaları çürütme bağlamında ele almaktadır.⁵⁶

48 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 2/220. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te’vilât*, 4/119.

49 Ayetin meali şöyledir: “Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilah olabilirler?) İki de yemek yerlerdi. Bak, onlara ayetlerimizi nasıl açıklıyoruz. Sonra bak ki, nasıl da (haktan) çevriliyorlar.”

50 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 4/182.

51 Ayetin meali şöyledir: “Bebek şöyle konuştu: ‘Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. Bana kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı’ (Meryem 19//30).

52 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 7/165; 9/135; a.mlf., *Kitâb-ı Tevhîd*, 270.

53 Zuhuf 43/64.

54 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 13/268.

55 Bk. Âl-i İmrân 3/45; Nisâ 4/171.

56 Bilindiği gibi İsâ için kullanılan kelime ve ruh terimleri Hıristiyan ilahiyatında önemli yer tutar. Hatta teslis inancının temelini bu iki terimle atıldığı söylenebilir. Şöyle ki; Hıristiyanlar, İncil’de geçen bazı ifadeleri

Mâtürîdî, Hıristiyanların İsâ ile ilgili Kurân'da geçen “*O, Allah'tan bir kelime*”⁵⁷ ve “*O'ndan bir ruhu*”⁵⁸ ayetlerini “O'nda bir ruh” yani İsâ'nın hakiki anlamda “Allah'ın bir kelimesi ve ruhu” olarak yorumladıklarını, buna binaen İsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiklerini belirtir. Diğer bir ifadeyle o, Hıristiyanların Müslümanları kastederek: “Siz Kutsal kitabınız olan Kur'an'da İsâ'nın Allah'ın kelimesi ve ruhu olarak isimlendirildiği halde onun Allah'ın oğlu olduğunu neden kabul etmiyorsunuz?” şeklinde bir itirazda bulunabileceklerine işaret etmektedir. Mâtürîdî açısından böyle bir itirazın cevabı oldukça açıktır. Çünkü ayetlerde geçen Allah'ın ruhu ve kelimesi gibi ifadeler, Hıristiyanların anladıkları şeklinde zahirî anlamda değil mecazî anlamda İsâ'yı yüceltmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla Kur'an'daki bu tür ifadeler, Hıristiyanların ileri sürdükleri görüşlerini desteklememektedir.⁵⁹ Ayrıca Mâtürîdî, “*O'nun kelimesi*”⁶⁰ ayetini şöyle yorumlar: “İsâ, Meryem'e ilga edildiğinden dolayı Allah'ın kelimesi olarak adlandırılmıştır. Fakat Allah'ın ilga ettiği kelimelerden hangisi olduğunu bilmiyoruz. Ancak Allah İsâ'yı Meryem'e ilga ettiği kelimeyle yarattığı için bu adı almıştır. Toprakten yaratıldığı için Âdem'in toprağa,⁶¹ Âdem'in omurga kemiğinden yaratıldığı için Havva'nın Âdem'e nisbet edilmesi,⁶² tüm insanların da nutfeden yaratıldığı için ona nisbet edilmesinde de durum böyledir.”⁶³ Dolayısıyla Allah'ın emriyle Meryem, İsâ'ya hamile kalınca İsâ'ya kelime adı verilmiştir. Bunun bir diğer sebebi de İsâ'nın henüz beşikte iken insanlarla konuşmasıdır.⁶⁴ Buna göre denilebilir ki Kur'an'da İsâ'nın Allah'tan bir kelime olarak tavsif edilmesi, onun babasız olarak sadece “ol” emri ile yaratılmış olmasından ve henüz beşikteyken insanlarla konuşup onlara Allah hakkında tanıklıkta bulunmasından dolayıdır. Yoksa kelime Allah'tan bir parça değildir. Dolayısıyla İsâ'nın bu şekilde nitelendirilmesinin onun oğulluğu ile bir ilgisi bulunmamakta, bu nedenle de Hıristiyanların konu ile ilgili iddiaları geçersiz olmaktadır.

Mâtürîdî, Hz. İsâ için kullanılan “*Allah'tan bir ruh*”⁶⁵ ifadesini de bu bağlamda yorumlamaktadır. Çünkü benzer ifadeler: “*Ona ruhumuzdan üfleştik.*”⁶⁶; “*Sana emrimizle*

---

esas olarak, Allah'ın İsâ'da cisimleştiğini yani tanrının İsâ şeklinde tezahür ettiğini iddia etmişlerdir. Diğer ifadeyle İsâ'yı ilahlık mertebesine yükseltmişlerdir. Bu iddialarını da temellendirmek için de Yuhanna (1/1-4) incilinde geçen: “Söz/kelam başlangıçta var idi ve kelam Tanrı nezdinde idi ve kelam Tanrı idi.” ifadesini delil olarak kullanmışlardır. Çünkü onlara metinde geçen “kelam”dan kastedilen İsâ Mesih'tir. Bu ayet de onun tam Tanrılığını açıkça ortaya koymaktadır (Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı*, 112-114; Madrigal, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Tevhit'te Teslis*, 25, 37-38). Dolayısıyla Hıristiyanlarda İsâ'nın ilahlığı inancının temellendirilmesinde kullanılan en kuvvetli delillerden birinin bu olduğu söylenebilir. Hıristiyan ilahiyatçılarına göre “Allahın kelamı” yani kelime, kelam ve nutuk (logos) (Allah'ın fikri yahut aklıdır) anlamlarına gelir. Bu kelime Allah'ın zatıdır, beşer cesedine girmiştir. Yani İsâ ile bedenleşmiş, etc, kemiğe bürünmüştür. Tanrı nasıl ki sözünü (nefsî kelamını, ses ve harfler biçimini vererek bir kitaba (Kutsal kitaba) yüklediyse, aynı şekilde sözünü, kişilik ve beden biçimini vererek bir insana (İsâ'ya) yüklemiştir. Kutsal kitap, tanrısal bir niteliğe sahip olduğu gibi, yaşayan kitap da (İsâ), tanrısal niteliğe sahiptir. İsâ Tanrının yaşayan vahyi (kelamı)dir. Bu nedenle İsâ doğum itibariyle bir insandır, fakat ezelden beri yaşayan söz olması nedeniyle Tanrı'dır. Beden insan bedenidir ama ruhu Tanrı'nın ruhu ve sözüdür (Madrigal, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Tevhit'te Teslis*, 37, 41-42). İşte bu noktadan hareketle Hıristiyanlar, Allahın kelamının İsâ'nın varlığında ifade bulduğuna, ruhunun da İsâ'ya hulul ettiğine inanmışlardır. Böylece İsâ'yı tanrı olarak benimsemişlerdir.

57 Âl-i İmrân 3/45.

58 Nisâ 4/171.

59 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/295.

60 Nisâ 3/171.

61 Âl-i İmrân 3/59.

62 Nisâ 3/1; Zümer 39/6.

63 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/119.

64 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/304.

65 Nisâ 4/171.

66 Tahrîm 66/12.

*bir ruh vahyettik*⁶⁷ ayetlerinde olduğu üzere, yaratıp can verme manasında hem İsa ve Âdem için hem de kalpleri manevî anlamda diriltilip canlandırması manasında Kur'an için kullanılmıştır. Dolayısıyla burada da İsa'yı ayırt etmeyi gerektirecek bir durum söz konusu değildir.⁶⁸ Diğer taraftan İsa'nın ruhunun Allah'a izafe edilmesini, tazim ve üstünlük olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü Allah'a izafe edilen her özel isim izafe edilen için bir üstünlük vesilesi olur. Ancak bu temel ilke sadece İsa'ya has olmayıp diğer peygamberler için de söz konusudur. Nitekim üstünlük ve tazim vesilesi olması için İsa'ya Allah'ın ruhu denirken, yine aynı anlamda Hz. Musa'ya Allah'ın kelimesi, Hz. İbrahim'e de Allah'ın dostu denmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla "Allah'ın ruhu" ve "O'nun kelimesi" gibi ifadeler, tıpkı "Allah'ın sevgilisi, Allah'ın dostu, Allah'ın kurbanı ve Allah'ın kelimesi gibidir. Bu ifadeler, yaratılmışlığın anlamını ortadan kaldıran rububiyet ve oğulluk manasında yorumlanamaz. Aynı şekilde Allah'ın evine ve dinine Allah'ın nuru, farzlarına da Allah'ın sınırları denmesi, bunların yaratılmış olmaları manasından çıkarılmaları anlamında değildir. Aksine kendi cinslerine oranla faziletleriyle ilgili bir tahsisi ifade eder.⁷⁰

Bunlara ilaveten Mâtürîdî, Hz. İsa ile Hz. Meryem arasında ilahlık hususunda bir kıyaslamada bulunarak Hıristiyanlara cevap vermeye çalışır. Bununla ilgili olarak Nisâ 171'in⁷¹ yorumunda özetle şöyle der: "Allah, bu ayetle onların İsa ile ilgili görüşlerini yalanlamış ve Allah'ın elçisi ve Meryem'in oğlu olduğunu bildirmiştir. Şayet İsa'nın kendisi ilah olsaydı annesi buna daha çok hak sahibi olurdu. Çünkü annesi ondan önceydi. Zira önce olan sonra gelenden daha çok hak sahibidir."⁷² Diğer taraftan Mâtürîdî'ye göre, İsa'nın annesinin de ilah olması mümkün değildir.⁷³ Zira anneliği sabit olanın ilah olması imkânsızdır. Aynı şekilde oğulluğu sabit olanın da ilahlığı söz konusu olamaz. Bu nedenle İsa, Meryem'in oğluydu ki bunu kabul ediyorlar, ilah olması mümkün değildir. Çünkü ilah olan başkasının oğlu olamaz. Buradan hareketle Mâtürîdî, Hıristiyanların Meryem'i İsa'nın annesi olarak isimlendirdiklerini dolayısıyla anneliğinin sabit olduğunu, buna rağmen hem İsa'yı hem de annesini ilah edinerek çelişkiye düştüklerini, bu nedenle de onların akılsız bir toplum olduklarını belirtir.⁷⁴ Ayrıca Hıristiyanların önce İsa'yı Meryem'in oğlu olarak kabul ettiklerine, daha sonra da onun ilah olduğunu iddia ettiklerine dikkat çekerek oğul durumunda bulunan birinin, ilah olmasındaki çelişkilerini ortaya koymaya çalışır. Çünkü İsa'nın, Meryem'in oğlu olması durumunda annesi ondan büyük olur. Kendinden büyük olana küçüğün ilah ve rab olması ise mümkün değildir.⁷⁵ Buna göre annesi İsa'dan daha önde olmasına rağmen ilahlığı hak etmiyorsa, kendinden sonra olan oğlu nasıl ilah olabilir ki? İşte bu çelişkiler, Hıristiyanların akılsızlıklarını göstermektedir.⁷⁶

67 Şûrâ 46/52.

68 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/119. Ayrıca bk. Gürkan, "Dogmaya Karşı Akıl: Mâtürîdî'nin Teslis İnancını Tenkidi", 77.

69 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/173.

70 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/298.

71 Söz konusu ayetin meali şöyledir: "Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryemoğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, "(Allah) üçtür" demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah ancak bir tek ilahdır. O çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. Vekil olarak Allah yeter."

72 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/118.

73 Mâtürîdî'nin vermiş olduğu bu bilgilerden Hıristiyanlar arasında böyle düşünen mezheplerin olduğunu anlıyoruz. Nitekim o, burada teslisin üçüncü unsuru olarak Hz. Meryem'i kabul eden bazı Hıristiyan mezheplerin olduğuna işaret etmiş, onlara da bu noktada eleştiri yöneltmiştir. Hz. Meryem'in teslisin üçüncü unsuru olarak kabul edilme meselesiyle ilgili olarak bk. Recep Önal, *Ebû Mansûr Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler* (Bursa: Emin Yay., 2013), 319-322.

74 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/377.

75 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/187.

76 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/279-280.

3. Hz. İsa'nın Tanrı'nın Oğlu Kabul Edilmesine Yönelik Tenkitleri

Mâtürîdî'nin Hıristiyanlara eleştiri yönelttiği ikinci husus Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna dair iddialardır. Onun verdiği bilgilere göre Tanrı'ya çocuk isnat edilmesi şeklinde ortaya çıkan bu tür inançları benimseyenleri üç grupta değerlendirmek mümkündür. İlki, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia eden Hıristiyanlar; ikincisi Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğuna inanan Yahudiler; üçüncüsü de meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyen Arap müşrikleridir.⁷⁷ Mâtürîdî'ye göre “Şüphesiz Allah ve Resulünü incitenlere, Allah dünya ve ahirette lanet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.”⁷⁸ ayeti bu üç grup hakkında inmiştir.⁷⁹

Mâtürîdî'ye göre Hıristiyanların bu tür iddialarına temel teşkil eden üç alternatif söz konusudur. Bunlardan ilki İsa'nın Allah'tan doğduğunun kabul edilmesi; ikincisi İsa'nın üstünlüğü nedeniyle oğul oluşa nispet edilmesi, üçüncüsü de karşılaştığı her musibette Allah'ın İsa'ya sığınak oluşmasıdır.⁸⁰

Mâtürîdî, bu alternatiflerden her birini detaylı olarak ele alır ve çeşitli açılardan tenkit eder. Onun tenkitlerine geçmeden önce şu hususu ifade etmekte fayda vardır. Bilindiği gibi “oğul” ifadesi Hıristiyan teolojisinin temel kavramlarından. Öyle ki temel akide olan tanrı inancı ifade edilirken telaffuz edilen üç kavramdan biri “oğul” olmuştur. Hıristiyanlar tarafından İsa'ya verilen “Tanrı'nın oğlu” unvanının kaynağını ise İncil metinleri oluşturmaktadır. Bu deyim İncillerde çeşitli şekillerde kullanılmış ve bu yüzden yaygınlık kazanmıştır.⁸¹ Fakat Hıristiyanlar oğul kelimesinin mahiyeti hakkında farklı görüşleri benimsemişlerdir. Örneğin kimi Hıristiyanlar için İsa Mesih hakkında kullanılan oğul kelimesi, Tanrı ile İsa arasında biyolojik bir ilişkiyi ifade ederken kimilerine göre de İsa'nın faziletini ve değerini ifade eden statüsü anlamında gelmektedir.⁸² Diğer taraftan günümüzde mevcut olan İncillerde İsa'nın “Ben, Allah'ın oğluyum” ifadesine rastlanılmaması⁸³ da bu inancın sıhhatini tartışmaya açmakta, kutsal metinlerle temellendirilememesi problemini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla günümüz Hıristiyan toplumunun kanonik addettiği İncillerde, oğul ifadesi oldukça sık geçmekle birlikte söz konusu bu ifadeyle neyin kastedildiği konusunda Hıristiyanlar arasında ittifak sağlanabilmiş değildir.⁸⁴ Mâtürîdî de

77 Mâtürîdî'nin konuyla ilgili Yahudilere yönelik eleştirileri için bk. Önal, *Ebû Mansûr Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*, 145-153.

78 Ahzâb 33/57.

79 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/162; 11/381-382. Ayrıca bk. a.mlf., *Te'vilât*, 13/129-130.

80 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhid*, 271-272.

81 İncillerde ve özellikle oğul temasını işleyen Yuhanna ve Pavlos'un yazılarında fazlasıyla yer aldığı görülmektedir. Bk. Yuhanna 3/16-18; 5/19-29; 17/1-2; Pavlos'un Romalılara mektubu 1/1-4. Ayrıca bk. Matta 8/29, 11/27, 16/16; Markos 1/1, 3/11, 5/7, 12/6, 13/32; Luka 4/41, 8/28, 10/21-22, 20/13.

82 Günümüzde Hıristiyanlar; bu unvanı kullanmak suretiyle, Allah'ın fiziksel olarak İsa'yı çocuk edindiğini düşünmemektedirler. Örneğin günümüz Hıristiyan teologlarından Thomas Michel, Hıristiyanlar tarafından İsa için kullanılan “Tanrı'nın oğlu” unvanının İsa'nın tanrı tarafından fiziksel olarak tevlihd edildiği anlamına gelmediğini, aksine tanrının İsa ile benzeri olmayan, içten bir ilişki oluşturduğu, ezeli ve yaratılmamış mesajının İsa'da var olduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir. Bk. Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, s. 60. Buna benzer yaklaşımlar için ayrıca bk. Madrigal, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Tevhit'te Teslis*, 38-39.

83 Bugün elimizde mevcut olan İncillerde her ne kadar “Ben Allah'ın oğluyum” ifadesi geçerse de “Allah'ın oğlu” tabiri çeşitli şekillerde geçmektedir. Örneğin; “Sevgili oğlum” (Matta 3/17; Markos 1/11; Luka 9/35); Hayy olan Allah'ın oğlu Mesih”(Markos 3/15); “Babanın kucağında biricik oğul” (Yuhanna 1/18) şeklinde geçmektedir.

84 Müslüman ve Hıristiyanların oğul kelimesine yükledikleri anlamlar için bk. W. Montgomer Watt, *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*, çev., Turan Koç (İstanbul: İz Yay., 2002), 214-217; Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı*, 119-120; Madrigal, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Tevhit'te Teslis*, 38-39, 43-44.

eleştirilerini yöneltirken bu konuya temas etmekte, onların içine düştükleri bu çelişkileri gündeme getirmektedir.

İlk olarak Mâtürîdî, teslis akidesini tartışmaya açar ve soru-cevap şeklinde bir metod takip ederek eleştirir. Bu bağlamda İsâ'nın oğulluğu ile ilgili Hıristiyanlara şöyle bir soru yönelir: “Mesîh'teki ruh kendisinin bir parçası iken kadîm olduğuna göre ruh, bedeninin diğer parçasına sirayet etmeden Mesîh nasıl oğul olabilmiştir?” Mâtürîdî'ye göre karşı taraf bu soruya eğer “Ruh bedenin küçük bir parçası olduğu için” şeklinde cevap verirse, tabiatın bütün küçük parçalarının büyüklerinin oğulları olarak kabul edilmesi gerekir ve yine bu iddiayı ileri sürene Mesîh'ten geride kalan her bir parçayı da aynı şekilde oğul konumuna getirmesi lâzım gelir. Bu durumda da onun bedeninin tamamı oğullar haline dönüşür.⁸⁵ Dolayısıyla Hz. İsâ'daki ruh hem ezeli hem de Allah'tan bir parça ise diğer parçalar ona ulaşmadan oğul olamaz. Bu yorum aynı zamanda, dünyadaki bütün parçaları bütünlerine oğul yapma anlamına gelir ve parçadan arta kalan her kısmın parçasını da müteselsilen böyle kabul etmek gerekir.⁸⁶ Mâtürîdî'nin bu eleştirisi, tesliste yer alan unsurların öz olarak birbirine eşit olup olmadığını; şayet birbirine eşit ise hangisinin baba hangisinin oğul olduğuna kimin karar verdiğini ya da teslisin bu unsurlarının neye göre belirlendiği meselesini gündeme getirmektedir. Bu da Mâtürîdî'nin Hıristiyanlık tarihinde birbiriyle ilişkisi noktasında ortaya çıkan iki farklı teslis anlayışına işaret ettiğini göstermektedir.⁸⁷ Daha açık bir ifadeyle Mâtürîdî, bu eleştirisinde, Augustin'e dayanan ve Latin kilise babalarının benimsediği, ilahlığın unsurları arasında tam bir eşitlik öngören anlayışa atıf yapmış olmaktadır. Diğer taraftan da, Yunan kilise babalarının kabul ettiği şekliyle, Baba ile diğer iki unsur arasında belli bir hiyerarşiyi esas alan anlayışa gönderme yapmaktadır.⁸⁸

Mâtürîdî'nin tartışmaya açtığı diğer bir husus da hem babanın hem de oğulun nasıl kadîm olduğunu sorgulamasıdır. O, bu bağlamda şu soruyu yönelir: “Oğul babadan küçük olur, şu halde her ikisi de nasıl kadîm olabilmiştir?” Yani oğul, babadan doğduğuna göre babadan sonra olan oğul nasıl olur da baba gibi kadîm olur? Mâtürîdî, karşı tarafın bu soruya, “lâhûfî ruhun tamamı bedendedir” şeklinde bir cevap verebileceğini, şayet böyle bir cevap vermesi durumunda kendisine “Bedenin hangi parçası oğuldur?” şeklinde bir soru yöneltebileceğini belirtir. Ona göre, eğer karşı taraf bu soruya da “Bedenin tamamı oğuldur” şeklinde cevap verirse, bu durumda onlar bütünü hem oğul hem de baba konumuna getirmiş olacaklardır ki böyle bir anlayışta aynı zamanda babayı yine kendisine oğul yapmak gibi bir çelişki söz konusu olmaktadır.⁸⁹

Diğer taraftan Mâtürîdî, çocuğun ilah olması durumunda iki ilahın varlığının söz konusu olacağını ve bunun neticesinde de evrende bir kaosun olacağına da dikkat çeker.⁹⁰ Bu bağlamda özetle şu argümanı kullanır: “Şayet Allah çocuk edinmiş olsaydı, o da ilah olurdu. Zira çocuk babasından farklı bir cins ve öze sahip değildir. Aksine çocuk, babasının cinsinden, suretinden ve özünden meydana gelir. Çocuğun ilah olması durumunda da iki tanrının varlığı söz konusu olur ki bu durumda her bir tanrı birbirine üstünlük kurmaya çalışacaktır. Bunun neticesinde de düzensizlik meydana gelecektir. Realiteye bakıldığında

85 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 266.

86 Mustafa Can, *Mâtürîdî'ye Kadar Nübüvvet Karşı Çıkanlar ve Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 135.

87 Gürkan, “Dogmaya Karşı Akıl: Mâtürîdî'nin Teslis İncancını Tenkidi”, 73.

88 Hıristiyanlık tarihinde ortaya çıkan farklı teslis anlayışları hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Bayrakdar, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2007), 49-54.

89 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 266-267.

90 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*'de bu konuyu müstakil bir başlık altında ayrıntılı olarak ele almış, kâinatın yaratıcısının bir olduğunu nakli ve akli delillerle ispat etmeye çalışmıştır. Ayrıca âlemde birden fazla ilah olması durumunda ortaya çıkacak ihtimallere de dikkat çekerek bunun imkânsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır. *Kitâb-ı Tevhîd*, 31-36.

ise bu durum tam aksinedir. Dolayısıyla yaratmanın ve eşyanın bir düzen içinde seyretmesi birkaç tane değil tek bir ilahın varlığına, ortağının ve çocuğunun olmadığına delalet etmektedir.”⁹¹ Mâtürîdî'ye göre bu gibi nedenlerden dolayı Allah, kendisine çocuk nisbet edilmesini ulûhiyette şerik alternatifini gündeme getireceğinden ve bu suretle de tevhid ilkesini ortadan kaldıracığından bunu büyük bir suç olarak ilan etmiştir.⁹²

Mâtürîdî, “oğul” kelimesinin nasıl anlaşılması gerektiğine de yer vermekte ve bu anlamda Hıristiyanların İsâ hakkında oğul kelimesini hangi anlamlarda kullandıklarını tespitte çalışmaktadır. Bu anlamda “oğul” kelimesinin kullanımını hakiki ve mecazî anlam olmak üzere iki açıdan değerlendirmeye tabi tutar. Ona göre “Allah bir çocuk edindi”⁹³ ifadesiyle Nahl 16/57 ve Tevbe 9/30'da belirtildiği üzere ya hakiki anlamda oğul edinme ya da mecazî anlamda çocuğun mertebesi ve üstünlüğü kastedilmektedir.⁹⁴ Hakiki anlam kastedilmişse bu Allah için imkânsızdır. Çünkü Allah her bakımdan çok zengindir, göklerde ve yerdeki her şey onundur. O hiçbir şeye muhtaç değildir. O, kimseyi doğurmamış, kimseden de doğmamıştır.⁹⁵ İsâ'nın, doğum yoluyla hakiki anlamda Allah'ın oğlu olması da imkânsızdır. Çünkü bu durum Allah hakkında doğum ile ilgili birtakım beşerî özellikleri gerekli kılar. Oysaki kâinatı yaratıp yöneten Allah, zürriyet ihtiyacına maruz kalmaktan, şehvete mağlup olmaktan ya da yalnızlık korkusuna kapılmaktan münezzehtir. Evlât sahibi olma arzusunun sebepleri de bunlardan ibarettir.⁹⁶ Kaldı ki bütün yaratıklar çift konumunda bulunmaya veya alternatifli olmaya müsaittir, neslin üremesi de bu yolla olur. Allah ise bundan münezzehtir.⁹⁷

Oğul kelimesinin mecazî anlamda kullanılmasına gelince; Hıristiyanlar, İsâ'nın bir takım özel ayrıcalıklara ve üstün özelliklere sahip olduğunu, bu yüzden ona mecazî anlamda oğulluk nispet edilebileceğini ileri sürmektedirler. Mâtürîdî, onların bu iddialarını da reddetmektedir. Ona göre Hıristiyanlar, İsâ Mesih'in neseben değil de evlat edinme konumunda Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmişler, buna örnek olarak da Hz. Peygamber'in eşlerinin müminlerin annesi olarak isimlendirilmelerini ve bir kimsenin, nesebinden olmayan bir başkasına “oğlum, yavrucuğum” demesini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Yani onlar, Hz. İsâ hakkında kullanılan “oğul” kelimesinin Allah'ın sulbünden gelme (doğurma) şeklinde hakiki anlamda değil de mecazî olarak evlat edinme (tebennî) anlamında kullanıldığını iddia etmişlerdir.⁹⁸

91 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/57-58.

92 Bekir Topaloğlu, *Te'vilâtul-Kur'an'dan Tercümeler* (İstanbul: Acar Mabaacılık, 2003), 97.

93 Ayetin tam anlamı şöyledir: “Allah bir çocuk edindi” dediler. O, bundan uzaktır. O her bakımdan sınırsız zengindir. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. Bu konuda elinizde hiçbir delil de yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?” (Yûnus 10/68).

94 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/85-86.

95 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/85. Ayrıca bk. Topaloğlu, *Te'vilâtul-Kur'an'dan Tercümeler*, 97.

96 Mâtürîdî başka bir yerde bu görüşe paralel olarak evlât sahibi olma arzusunu dört sebebe bağlar ve şu yorumda bulunur: “Görünür âlemde dört sebepten dolayı evlat edinilir; ya kendisine isabet eden bir yalnızlıktan onunla kurtulmak için yahut kendisine arız olan bir ihtiyacı onunla gidermek için veyahut kendisini bozgun uğratması ve yenmesinden korktuğu bir düşmana karşı ona yardım etmesi için veyahut ölümünden sonra malına varis olması için evlat edinilir. Eğer göklerin ve yerin hükümlerine Allah'a aitse bu durumlardan biriyle karşılaşmaktan yücedir. Bu durumda nasıl oluyor da siz; “Allah çocuk edindi.” diyorsunuz? Bütün yaratılmışlar O'nun kulu ve kölesiyken –ki sizler kölelerinizi evlat edinmiyorsunuz- kullarından evlat edindiğini nasıl iddia edebiliyorsunuz?” Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/508.

97 Topaloğlu, *Te'vilâtul-Kur'an'dan Tercümeler*, 99.

98 Onun bu tespiti oldukça yerinde ve doğru bir tespittir. Nitekim gerek geçmişte gerekse günümüzde oğul terimini mecaz anlamda yorumlayan birçok Hıristiyan teologlar mevcuttur. Oğul terimine getirilen mecazî yorumlar için bk. Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş* (İstanbul: Ohan Basımevi, 1992), 60; Madrigal, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Tevhit'te Teslis*, 38-39, 43-44; Watt, *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*, 214-217; Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı*, 119-121.

Mâtürîdî'ye göre, onların bu iddiaları kendi içinde problemlili olup geçersizdir. Bu noktada Mâtürîdî, Hıristiyanların, “oğul” kelimesine yükledikleri mecazî anlamları tartışmaya açar ve bunları tek tek eleştiriye tabi tutar.

Mâtürîdî'ye göre Hıristiyanların “İsâ, kendisinin evlat edinilmesi, dost kabul edilmesi, değerinin yüceltilmesi ya da kendisine saygınlık bahşedilmesi anlamında Allah'ın oğludur” şeklindeki iddiaları geçersizdir.⁹⁹ Temel ilke olarak Mâtürîdî, velâyet, muhabbet ve benzeri sebepler açısından bazı hakların oluşmasında olduğu gibi, muhabbet ve velâyetin farklı türler arasında düşünülebileceğini; Allah'ın yarattıkları arasından dost edindiğini¹⁰⁰ ve sevdiği varlıkların bulunabileceğini kabul eder. Ancak oğullarının olmasını mümkün görmez. Bu yüzden Hz. İsâ'ya değer verme açısından “oğlum” denebileceği şeklindeki görüşü kabul etmez.¹⁰¹ Çünkü ona göre, dostluk kavramı Allah ile kul arasında mecazî anlamda kullanılması mümkün olduğu halde, oğulluk kavramına mecazî bir anlam yüklenemez. Zira oğulluk kavramı sadece aynı cins ve türden olanlar arasında kullanılabilir. Bu yüzden mesela bir insan eşeğe veya köpeğe “sevgili oğlum” demez. Aynı durum yaratan ile yaratılanlar arasında da söz konusudur. Dolayısıyla cins ve türleri farklı olması sebebiyle Allah ile insan arasında oğul ifadesi kullanılmaz.¹⁰² Ancak dostluk kavramı kullanılabilir. Çünkü dostluk, dostun özünden ve türünden farklı olan bir başkası için kullanılabilir.¹⁰³

Mâtürîdî'ye göre Hıristiyanların “Allah çocuk edindi”¹⁰⁴ ifadesiyle hakiki anlam değil de mecazî anlamda “çocuğun mertebesi ve üstünlüğü kastedilmiştir” şeklindeki iddiaları da geçersizdir. Çünkü çocuk edinmesi mümkün olmayan, çocuğu derecesinde kimseye bir mertebe vermeyeceği gibi hiçbir kimseye de çocuğu olacak ölçüde üstünlük tanımaz.¹⁰⁵ Bir de şu var; Allah'a dost olabilmenin yolu yapılan amellere ve davranışlar bağlıdır. Çünkü bu sayede o kişinin derecesi ve mertebesi yükselir ve bu yaptıklarının karşılığı olarak dostluğu hak etmiş olur. Çocuk ise yaptığı bir şeyden dolayı dünyaya gelmez. Aksine çocuğun doğumu çalışarak hak ettiği bir işin sonucu olmaksızın meydana gelir. Allah kendisinden meydana gelebilecek doğumu ise En'âm 6/101'de kendisinden nefyetmiştir. Diğer bir husus da dostlukta bu isimlendirmeyi hak etme sözkonusudur. Bunda oğul şeklinde isimlendirmeyi hak etme söz konusu olmadığı gibi bu ismin verilmesiyle ilgili bir izin de gelmemiştir.¹⁰⁶

Mâtürîdî'ye göre “oğul” kelimesi sevgi gösterme ve değer verme gibi mecazî anlam kastedilerek İsâ'ya nispet edilecekse bu da kendi içinde çelişkili ve geçersizdir. Bu bağlamda Mâtürîdî, oğul kelimesinin İsâ'nın Mesihliğine delaleti konusunu ele alır. Oğul ifadesinin

99 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 269; a.mlf., *Te'vilât*, 4/51; 7/86. Semerkandî, Hıristiyanların Kur'an'da Hz. İbrahim için “Allah'ın dostu” denilmesine benzetilerek İsâ'ya Allah'ın oğlu denilebileceğine dair iddialarını nakleder. Bu iddiaya göre onlar şöyle demişlerdir: “Şayet Allah, Nisâ 4/125. ayetinde belirttiği gibi İbrahim'i dost, Muhammed'i de sevgili edindiye ve insanlar da bu ifadelerin (Allah dostu, Allah'ın sevgilisi gibi) kullanılmasında görüş birliğine varmışsa Allah'ın evlat edinmesi neden mümkün olmasın? Diğer bir ifadeyle İsâ'ya Allah'ın oğlu denilmesi neden mümkün olmasın? Aynı zamanda kendilerine bu sıfatlar, sahip oldukları üstünlüklerinden dolayı verilmiştir ki İsâ da tıpkı onlar gibi aynı üstünlüklere sahiptir. İşte bu nedenle kendisine evlat ve oğul sıfatı verilmiştir.” Semerkandî onların bu iddialarını naklettikten sonra karşı taraf şöyle cevap verir: “Âlimlerin tamamı dost, sevgili ve benzeri isimlerin (insanlara) verilmesini uygun görürken, oğul ismini verilmesini caiz görmezler. Dolayısıyla onların bu görüşüne göre, mecaz üslubuyla da olsa İsâ'ya Allah'a nispet edilerek oğul ve evlat isminin uygun görülmesi geçersiz olmaktadır. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/218'deki 1. dipnot (Semerkandî'den naklen).

100 Bk. Nisâ 4/125.

101 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 269-270.

102 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 269.

103 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/218.

104 Yûnus 10/68.

105 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/86.

106 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/218.

farklı kullanım alanlarını değerlendirirken, bunun İsa için bir “iltifat” ya da “imtiyaz” olduğunu iddia eden Hıristiyanlara karşı, bunun bir iltifat olduğu kabul edilse bile İsa'nın Mesihliğine kanıt olamayacağını belirtir. Nitekim Mâtürîdî, karşı tarafın, Allah'ın Hz. İsa hakkında “Sevgili oğlum!” demekten daha büyük bir iltifat olmadığını ileri sürerek itirazda bulunan kimseye şu şekilde cevap verilebileceğini söyler: “Ey babam!” demek daha büyük bir yüceltmedir. Ne var ki karşı taraf, ‘Ey babam!’ sözünün babanın oğlundan önce bulunmasını gerektirdiğini kabul ederse, ileri sürdüğü tazim manasını ortadan kaldırmış olur. Çünkü takaddüm anlamı nazar-ı itibara alındığı zaman tâzim kastedilmiş olamaz. Diğer bir deyişle babanın oğlundan önce bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda yüceltme kastedilmiş olmaz. Şu da var ki Allah'ın, İsa'ya ‘Sevgili oğlum!’¹⁰⁷ dediği sabit olsaydı, O'nun başkalarına da aynı şekilde hitap etmiş olması imkân dahilinde girerdi.”¹⁰⁸ Mâtürîdî'nin burada dikkat çektiği husus, oğul ifadesiyle İsa'ya iltifat edildiği ya da değer verildiği anlamında kullanıldığında diğer peygamberlerin de Allah'ın oğlu olması gerekeceğidir. Çünkü bu hususta İsa'nın hiçbir ayrıcalığı yoktur. Bu yüzden Mâtürîdî, Allah'ın yarattığı varlıklar arasında değerli insanların bulunması nedeniyle O'nun Hz. İsa'dan başkasına da “oğlum” iltifatında bulunmasının ihtimal dahilinde olabileceğine, bu nedenle de İsa'ya yapılan bu iltifata havarilerin ve diğer peygamberlerin de dahil edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹⁰⁹

Mâtürîdî, konuyla ilgili olarak eleştirisini yöneltirken dikkat çektiği bir diğer husus da İsa'ya oğul isnadında bulunmanın baba ile oğul arasında hükümdarlık ve veraset durumlarını gerekli kılacağı meselesidir. Çünkü her evlat sahibi ortaklığa adaydır ve eninde sonunda hükümdarlık hükümdarın çocuğuna geçecektir. Bu bakımdan zâtı itibariyle evreni yaratıp yöneten (rab), rakipsiz bir hükümdarlığa sahip bulunan (melik) ve her şeye gücü yeten bir varlık (Allah) için böyle bir şey (ortaklık) düşünülemez.¹¹⁰

Mâtürîdî, İsa'ya oğulluk nispet edilme gerekçelerinden bir diğeri olarak da her önemli işinde ve karşılaştığı musibetlerde Allah'ın İsa'ya sığınak olmasını gösterir. Mâtürîdî, ileri sürülen bu iddiayı kabul etmez. Çünkü karşılaşılan sıkıntı ve musibetlerde Allah'ın sığınak olarak görülmesi bütün insanlar için geçerlidir. Yani bu durum sadece Hz. İsa'nın gösterdiği davranış biçimi değildir, aksine bütün insanların gösterebileceği ortak bir davranıştır. Bu bağlamda Mâtürîdî, Allah'ın, “hâviye”yi¹¹¹ oraya gireceklerin, “arz”ı da orada yaşayanların “ana”sı¹¹² diye isimlendirmesini sığınma olayına örnek gösterir. Buradan hareketle o, yaratıklara “Allah'ın oğlu olma” niteliğinin nispet edilmesini, O'nun (bir baba gibi) kendilerine sığınak ve merci anlamında anlamak gerektiği, fakat bu ifadelerin kullanılmasının nasslarda yer alacak olan ilahî bir izne bağlı olduğuna işaret eder.¹¹³

Mâtürîdî'nin bu açıklamaları dikkate alındığında İncillerde yer alan baba ve oğul kelimelerine gerek hakiki gerekse mecazî anlam verilerek Allah ve İsa hakkında kullanılmasını tasvip etmediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte her iki eserinde de İncillerde bu kelimenin yer almasına dayanarak İncillerin tahrif olduğuna dair herhangi bir eleştiri getirmemektedir. Onun bu konuya neden yer vermediği kapalılığını korumakla

107 Bugün elimizde mevcut olan İncillerde Allah'ın oğul tabiri çeşitli şekillerde geçmektedir. Bk. Matta 3/17; Markos 1/11, 3/15; Luka 9/35; Yuhanna 1/18.

108 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 269.

109 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 269.

110 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 271.

111 Bk. Kâria 101/8-9.

112 Bk. Şûrâ 42/7.

113 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 272.

birlikte genel bakış açısı göz önünde bulundurulduğunda İncilin tahrif olduğunu düşündüğünü söylemek mümkündür.¹¹⁴

4. Hz. İsa'nın Mucizelerinin İlahlığına Delil Kabul Edilmesine Yönelik Tenkitleri

Mâtürîdî'nin Hıristiyanların İsa ile ilgili iddialarına cevap verirken önemle üzerinde durduğu bir diğer konu da Hz. İsa'da ortaya çıkan mucizelerin Mesihliğe delalet edip etmediği meselesidir. Konuyla ilgili görüş ve eleştirilerine geçmeden önce şunu belirtmekte fayda vardır: Mâtürîdî, temel ilke olarak İsa'yı diğer peygamberlerden ve insanlardan farklı kılacak ve onun oğul olmasını gerektirecek herhangi bir ayrıcalığının söz konusu olamayacağını kabul eder. Dolayısıyla eleştirilerinin neredeyse tamamını bu ilkeden hareketle yönelttiğini söyleyebiliriz. Nitekim bu temel ilke, Mâtürîdî'nin İsa'nın mucizeleri ile ilgili ileri sürülen görüşlere yönelttiği eleştirilerinin temel dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Bilindiği gibi Hıristiyan inancına göre Hz. İsa kendi tanrısallığını özellikle mucizeleriyle ispat etmiştir. Örneğin Hz. İsa'nın tabiatüstü doğumu, öldükten sonra dirilişi, ölüleri diriltmesi, a'na ve alacayı iyileştirmesi¹¹⁵ gibi mucizeleri kendisinin ulûhiyetine ispat için kullanılanların başında gelir.¹¹⁶ Mâtürîdî de Hıristiyanların delil olarak ileri sürdükleri söz konusu bu mucizelere temas etmekte, konuyla ilgili iddialarını tutarsız bularak mucize telakkilerini çeşitli açılardan eleştirmektedir.

Mâtürîdî'ye göre Hıristiyanların İsa'ya ilahlık ve oğulluk nispet etmelerinin sebeplerinden biri onun göstermiş olduğu mucizeleridir.¹¹⁷ Nitekim Mâtürîdî, bununla ilgili Necranlı Hıristiyanlardan bir grubun bir gün Hz. Peygamber'e gelerek; "Sen sahibimiz İsa b. Meryem'e hakaret ediyor ve onun kul olduğunu iddia ediyorsun. Oysa o, ölüleri diriltiyor, körün gözünü açıyor, alaca hastalığını iyileştiriyor ve çamurdan kuş yaratıyor idi. Allah'ın yarattıkları arasından onun yaptıklarını yapan biri var mı? Şayet var ise bize onu göster" dediklerini naklederek mucize telakkilerini tespit etmeye çalışır.¹¹⁸ Buradan hareketle Mâtürîdî, onların bu yaklaşımını ayrıntılı bir şekilde ele alır ve delil olarak ileri sürülen mucizeleri diğer peygamberlere verilen mucizelerle mukayese ederek, bu mucizelerin Hz. İsa'nın tanrı ya da oğul olmasını gerektirmediğini çeşitli açılardan ortaya koymaya çalışır.

Mâtürîdî'ye göre mucizelerin İsa'da zuhur etmesi, kendisine oğulluk ya da ilahlık nispet edilmesini gerektirmez. Çünkü görünür âlemde oğulluğun bilinme yöntemi mucizeler değildir.¹¹⁹ Aksine mucizeler, peygamberliğin ve kul oluşunun birer ispatıdır.¹²⁰ Bu yüzden birçok peygamber mucize göstermiştir. Kaldı ki, Hz. İsa, Allah'ın kulu oluşunu samimiyetle ifade etmiştir ki kendisinde görülen mucizelerin de amacı kul oluşunu ispatlamaktır.¹²¹ Bu bakımdan İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, ölüleri diriltmesi, körü ve alacayı iyileştirmesi, insanlarla beşikte iken konuşması gibi Kur'an'da zikredilen bütün mucizeleri peygamberliğinin ve Allah'ın kulu olduğunun ispat edilmesine yöneliktir.¹²²

114 Detaylı bilgi için bk. Önal, *Ebû Mansûr Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*, 356-364.

115 Mevcut İncillerde mucizelerle ilgili bilgilere bakıldığında, Kur'an'ın vermiş olduğu bilgilerden bazen farklılık arz ettiği görülmektedir. Örneğin Kur'an'da yer alan a'na mucizesi, İncillerde cüzzam hastalığını iyileştirme olarak anlatılır. Bk. Matta 8/1-4; Luka 5/12-16.

116 İncillerde geçen söz konusu mucizeler için bk. Matta 9/18-31, 14/15-21, 15/32-38, 28/1-10; Markos 5/35-42, 6/34-44, 48, 8/1-9; Luka 7/11-16, 9/12-17, 24/1-12; Yuhanna 2/1-11, 6/1-14, 11/38-44.

117 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/319-320.

118 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/319.

119 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 271.

120 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/264, 266; Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/307-308; 4/369-371.

121 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 271.

122 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/264, 266.

İsâ'nın mucizeleri ile ilgili Hıristiyanların iddialarını geçersiz ve tutarsız bulan Mâtürîdî, bu görüşlerini desteklemek için diğer peygamberlerin gösterdikleri mucizelerini delil olarak kullanılır. Bu bağlamda mucizeler nedeniyle İsâ'ya isnad edilen oğul ve ilahlığın neden bir başka peygambere de isnat edilmediğini sorgular. Hıristiyanların, söz konusu mucizeleri onun Allah'ın oğlu olmasına delil olarak göstermeleri durumunda diğer peygamberlerin de pek çok mucizeler gösterdiklerini dolayısıyla aynı durumun bunlar için de söz konusu olduğu üzerinde önemle durur. Bu konuda birçok peygamberle ilgili örnekler sunarak Hıristiyanların mucize anlayışlarındaki çelişkilere dikkat çeker.¹²³ Dolayısıyla Mâtürîdî, mucize olayını sadece Hz. İsâ'ya has bir olgu olarak değerlendirmez. Diğer bir ifadeyle mucize gösterme bakımından İsâ ile diğer peygamberler arasında bir fark olmadığı kabul eder. Mâtürîdî'ye göre, oğulluğu hak etmeye dair ileri sürülen mucize gerekçesi kabul edilirse, aynı gerekçe diğer peygamberlerin de Allah'ın oğlu olmasını gerekli kılacaktır. O halde İsâ'da mucizelerin meydana gelmesi kendisine oğul nispet edilmesini gerektirmez.

Sonuç

Mâtürîdî'ye göre, ilahî dinlerin temelini tevhid merkezli inanç esasları oluşturmuştur. Bu inançları Allah'tan geldiği şekliyle koruyan din sahipleri “Hanif” veya “Müslüman”; koruyamayan ve tahrif eden din sahipleri ise “Ehl-i Kitap (Yahudi ve Hıristiyanlar) ismini almaktadır. Hıristiyanlık temelde tektanrıcılığa dayalı iken, çeşitli faktörlerin etkisi sonucu zamanla tevhid inancından uzaklaştırılarak tahrif ve tebdîle uğramış bir din haline gelmiştir. Bunun en önemli göstergesi de Hıristiyanların teslis inancına sahip olmalarıdır. Bu inançları gereği onlar, Hz. İsâ'yı beşer konumundan çıkartarak ilah konumuna yükseltmişler, onun Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu inkâr etmişlerdir. Bu itibarla Hıristiyanlar, İsâ adına yalan uydurmuşlar, onun dinini ve mesajını değiştirmişler; beşer olan İsâ'yı Allah'ın oğlu kabul ederek gerçek anlamda ilah ve rab edinmişlerdir. Bu inançları sebebiyle küfre düşmüşlerdir.

Mâtürîdî, onların bu inançlarını reddetmek amacıyla Kur'an'a referansla Hz. İsâ'nın Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda İsâ'nın yeme ve içme¹²⁴ gibi beşerî özelliklere sahip olduğuna, diğer insanlar gibi doğup büyüdüğüne;¹²⁵ Allah'a itaat, dua ve niyazda bulunduğuna,¹²⁶ insanları Allah'ın birliğine ve O'na kulluğa çağırdığına,¹²⁷ Hz. Muhammed'in geleceğini müjdelediğine¹²⁸ ve bütün peygamberlere iman ettiğine¹²⁹ ve kendisi için kulluk ve peygamberlikten başka bir şey iddia etmediğine¹³⁰ dair ayetlere dikkat çekmiştir. Bu anlamda İsâ'nın bir insan ve peygamber olduğunu, insanlara daha önceki peygamberlerin getirdiği dini tebliğ ettiğini, böylece onları ilahlığı ve rubûbiyeti yalnızca Allah'a has kılmaya davet ettiğini belirtmiştir. Ayrıca İsâ'nın babasız dünyaya gelmesi, ölülere diriltmesi, körü ve alacayı iyileştirmesi, insanlarla beşikte iken konuşması gibi onlara gösterilen mucizelerin tamamının İsâ'nın peygamberliğinin ve Allah'ın kulu olduğunun ispat edilmesine yönelik olduğunu söylemiştir. Ona göre tüm hususlar, Hz. İsâ'nın kendisi hakkında kulluk ve risâletten başka bir iddiada bulunmadığına, dolayısıyla ona tanrılık ya da oğulluk izafe etmenin anlamsız olduğuna delalet etmektedir.

123 Mâtürîdî, *Kitâb-ı Tevhîd*, 267-268, 271.

124 Mâide 5/75.

125 Meryem 19/29; Âl-i İmrân 3/46.

126 Nisâ 4/172.

127 Mâide 5/72.

128 Saff 61/6.

129 Âl-i İmrân 3/81.

130 Meryem 19/30.

Kaynakça

- Albayrak, Kadir. “Nestûrîlik”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/15-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aydın, Mehmet. *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*. Ankara: TDV Yay., 1998.
- Aydın, Mehmet. *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*. Ankara: TDV Yay., 2005.
- Bayraktar, Mehmet. *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2007.
- Emin, Ahmed. *Fecrî'l-İslâm*. Çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitapevi, ts.
- Can, Mustafa. *Mâtürîdî'ye Kadar Nübüvvet Karşı Çıkanlar ve Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Grudem, Wayne. *Hıristiyan İlahiyatı: Hıristiyan İnancının Temel Öğretileri*. Çev. Levent Kınran. İstanbul: Yeni Yaşam Yay., 2005.
- Gürkan, Salime. Leyla. “Dogmaya Karşı Akıl: Mâtürîdî'nin Teslis İnancını Tenkidi”. *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2009): 63-86.
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: İFAV Yay., 1995.
- Koçar, Musa. “Mâtürîdî'nin Hıristiyanların Tanrı Anlayışına Yönelttiği Eleştiriler”. *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2007): 15-26.
- Madrigal, Carlos. *Üç Tanrı mı, Tek Tanrı mı: Tevhidde Teslis*. İstanbul: Bütün Dünya Kitaplığı Yay., 2002.
- Mâtürîdî Ebû Mansûr. *Kitâb-ı Tevhîd Tercümesi*. Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yay., 2009.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. Nşr. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2004-2010.
- Michel, Thomas. *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*. İstanbul: Ohan Basımevi, 1992.
- Neşşâr, Ali Sami. *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*. Çev. Osman Tunç. İstanbul: İnsan Yay., 1999.
- Önal, Recep. *Ebû Mansûr Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*. Bursa: Emin Yay., 2013.
- Önal, Recep. “Mâtürîdî'ye Göre Dinlerarası Diyalog: Ehl-i Kitabın Kurtuluşu”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2013): 139-180.
- Sinanoğlu, Mustafa. *İslâm Kaynaklarında Hıristiyanlık: Kelâm Açısından Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yay., 2001.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Kelamcılarının Ehl-i Kitaba Yaklaşımları”. *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Topaloğlu, Bekir. *Te'vîlâtul-Kur'an'dan Tercümeler*. İstanbul: Acar Mabaacılık, 2003.
- Watt, W. Montgomery. *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*. Çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yay., 2002.